

OILADA SIBLINGLARARO MA'SULIYAT SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Norimbetova Nilufar Turg'un qizi

Ipak yo'li va innovatsiyalar universiteti

"Pedagogika Psixologiya va umumta'lim fanlari" kafedrasi o'qituvchisi

Oila ichidagi psixologik muhit, shubhasiz, inson shaxsiyatining shakllanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ayniqsa, aka-uka va opa-singillar o'rtasidagi munosabatlar (ya'ni siblinglararo munosabatlar) bola uchun nafaqat do'stona muloqot manbai, balki ijtimoiy rollarni anglash, javobgarlikni his qilish va empatiyani rivojlantiruvchi muhim maydon bo'lib xizmat qiladi. Siblinglararo mas'uliyat deganda, farzandning boshqa farzandga nisbatan yordam berish, himoya qilish, g'amxo'rlik ko'rsatish va u uchun javob berishga tayyor bo'lish hissi tushuniladi.

Ushbu mas'uliyat o'z-o'zidan shakllanmaydi. Uning paydo bo'lishida oilaviy tizim, ota-onaning pozitsiyasi, farzandlar orasidagi yosh tafovuti, gender, tug'ilish tartibi, shaxsiy xususiyatlar va ijtimoiy kutishlar muhim rol o'ynaydi.

Siblinglararo mas'uliyatning shakllanishida yosh farqi muhim omillardan biri hisoblanadi. Odatda katta yoshdagi farzandlar kichiklarga nisbatan o'zlarini mas'ul deb his qilishadi, ularni himoya qilish, tarbiyalash yoki yordam berish vazifasini o'z zimmasiga olishadi. Bu holat ota-onalar tomonidan bevosita qo'llab-quvvatlanadi: "sen opasan, ukangga qaragin", "akasisan, mas'ulmisan" kabi iboralar farzandlarda o'z ukasi yoki singlisiga nisbatan ijtimoiy javobgarlikni his qilishga undaydi. Natijada, katta farzandlar ko'proq liderlik, nazorat, yo'l-yo'riq ko'rsatish kabi rollarni egallaydi, kichiklar esa odatda qaramlik, bo'ysunish va yordam kutish pozitsiyasida bo'lishadi. Bu hol siblinglararo o'zaro ta'sirda mas'uliyatni kim ko'proq his qilishi va bajara olishini belgilaydi.

Tug'ilish tartibi nazariyasi psixolog A. Adler tomonidan asoslab berilgan bo'lib, unda har bir farzandning tug'ilish tartibiga qarab psixologik xarakteri va oiladagi roli shakllanishi ta'kidlanadi. Adlarga ko'ra, birinchi tug'ilgan farzand ko'pincha ota-onaning e'tibor markazida bo'ladi va keyinchalik kichik farzandlar tug'ilishi bilan bu pozitsiyasini yo'qotmaslik uchun mas'uliyatli, intizomli va yetakchilikka intiluvchi bo'lib shakllanadi. Ikkinchi yoki o'rtancha farzandlar ko'pincha "oraliq pozitsiya"da bo'lib, tenglik va adolat

izlaydi, kichik farzandlar esa erkalik, himoyalanganlik holatida bo'lishi mumkin. Bu tug'ilish tartibidagi pozitsiyalar siblinglararo mas'uliyat kimda qanday shakllanishini aniqlovchi ichki ijtimoiy tizimni belgilaydi.

Yosh farqi juda katta bo'lgan hollarda katta farzand ko'pincha yarim ota-onaga aylanadi – u kichik sibling uchun nafaqat aka yoki opa, balki murabbiy, homiy, tarbiyachi rolini bajaradi. Bu mas'uliyat katta farzandga erta mustaqillikni o'rgatsa-da, ba'zan psixologik yuklama ham tug'diradi. Aksincha, farzandlar orasidagi yosh farqi juda kichik bo'lsa, ular o'zaro raqobat ruhida ulg'ayadi va mas'uliyat emas, balki tenglik, liderlik uchun kurash dominant holga aylanadi. Demak, siblinglararo mas'uliyatning qanday shakllanishi tug'ilish tartibi va yosh farqining o'zaro uyg'unligiga bog'liq bo'lib, bu oila ichidagi rollarning qanday taqsimlanishini va psixologik yuklamaning kim zimmasiga tushishini belgilaydi.

Siblinglararo mas'uliyatning shakllanishida jins (gender) farqlari muhim rol o'ynaydi. Ijtimoiy psixologiyada genderga oid stereotipik kutishlar erkak va ayol farzandlarga nisbatan turli vazifalarni yuklaydi. Masalan, jamiyatda opa yoki singil bo'lgan farzandlardan emotsional g'amxo'rlik, mehr, muloyimlik, ukasiga ovqat yedirish, kiyimini tayyorlash yoki xafa bo'lsa ovutish kabi "yumshoq" mas'uliyatlar kutiladi. Aksincha, aka yoki uka bo'lgan farzanddan singlisini maktabga olib borish, do'konga chiqish, tashqi muhofaza qilish, ukasini himoya qilish kabi "amaliy" va kuch talab qiluvchi mas'uliyatlar talab etiladi. Bu turdagi gender asosidagi vazifa taqsimoti bolalarning o'z shaxsiyligini shakllantirishida va ijtimoiy rollarni o'zlashtirishida katta ta'sir ko'rsatadi.

Ijtimoiy kutishlar nafaqat gender asosida mas'uliyatni belgilab beradi, balki siblinglararo munosabatlarning emotsional sifatiga ham ta'sir ko'rsatadi. Masalan, opa o'z ukasiga g'amxo'rlik qilsa, bu ko'pincha ijobiy, mehrlil xatti-harakat sifatida baholanadi va maqtaladi. Ammo aka tomonidan singlisiga ortiqcha qaramlik yoki befarqlik ko'rsatilsa, bu salbiy baholanishi mumkin. Shunday qilib, ota-onalar va jamiyatning farzandlarga nisbatan kutishlari (normativ gender roli asosida) siblinglararo mas'uliyat qanday shakllanishini yo'naltiradi — uni rag'batlantiradi yoki, aksincha, cheklaydi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijobiy ijtimoiy kutishlar asosida shakllangan mas'uliyat hissi bolaning o'z gender rolini ongli anglashiga, empatiya va ijtimoiy mas'uliyat tuyg'usining rivojlanishiga xizmat qiladi. Ammo majburan yuklangan yoki ijtimoiy stereotiplarga asoslangan gender vazifalari, ayniqsa ayol bolalarda yuklama, erkak bolalarda

esa hissiy sovuqlikni shakllantirishi mumkin. Shu sababli siblinglararo mas'uliyatni shakllantirishda genderga asoslangan noto'g'ri kutishlardan qochish va har bir farzandning individual ehtiyojlari va qobiliyatlarini inobatga olish zarurdir.

Siblinglararo mas'uliyat ijtimoiy buyruqlardan tashqari, ichki ehtiyoj asosida ham shakllanishi mumkin. Agar farzandlar o'rtasida iliq emotsional aloqa mavjud bo'lsa, katta yoki kichik farzand yordam berishga o'z ixtiyori bilan intiladi. Bu esa shaxsda empatiya, hamdardlik, boshqalarning holatini anglash, va o'zini muayyan vaziyat uchun javobgar his qilish sifatlarini rivojlantiradi.

Siblinglararo mas'uliyatning shakllanishi murakkab va ko'p omilli jarayon bo'lib, u oiladagi emotsional iqlim, tarbiya uslubi, farzandlar o'rtasidagi yosh va jinsiy tafovutlar, tug'ilish tartibi va ota-onalarning ijtimoiy kutishlariga bog'liq. Bu mas'uliyat sog'lom tarzda shakllanganda, bolalarda empatiya, liderlik, ijtimoiy javobgarlik, muloqotga ochiqlik va ichki motivatsiya kabi muhim psixologik fazilatlar rivojlanadi. Shu sababli amaliy psixologlar, oila psixoterapevtlari va pedagoglar siblinglararo mas'uliyatni shakllantirishda ongli va tizimli yondashuvga ega bo'lishlari zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Адлер А. Понять природу человека. — Москва: Прогресс, 1997. — 256 с.
2. Кон И. С. Ребенок и общество: развитие социального поведения. — М.: Просвещение, 1989. — 192 с.
3. Боженова Л. И. Психологические особенности взаимоотношений между братьями и сестрами в семье // *Вестник практической психологии*. — 2018. — №3(22). — С. 45–52.
4. Крамер Л., Конгер К. Дж. Что мы узнаём от наших братьев и сестер, даже когда они не рядом: особенности отношений между сиблингами при отсутствии ежедневного контакта // *Журнал семейной психологии*. — 2009. — Т. 23, № 4. — С. 497–500.
5. Бронфенбреннер У. Экология человеческого развития. — СПб.: Ленанд, 2005. — 384 с.